

วารสารพุทธศิลปกรรม

JOURNAL OF BUDDHIST ARTS

02

ISSN : 2697-6099 (ONLINE)

ปีที่ 2 ฉบับที่ 2 | กรกฎาคม - ธันวาคม 2562 |

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตเชียงใหม่

ภูกำพร้าว: ภูเขาศักดิ์สิทธิ์ตามคติพุทธศาสนา Phu Kamphaeng: Sacred Mountain According to Buddhism

ศิริศักดิ์ อภิศักดิ์มนตรี

Sirisak Apisakmontree

นักวิจัยอิสระ

independent researcher

ธนิกันต์ วรรณมานนท์

Tanikan Warathammanon

ภัณฑารักษ์ชำนาญการ หัวหน้าพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติเชียงใหม่

Expert curator, Head of the Chiang Saen National Museum

Corresponding Author, Email:Sak_api@hotmail.com

บทคัดย่อ

บทความนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อวิเคราะห์ภูกำพร้าวอันเป็นสถานที่ประดิษฐานพระธาตุพนมในอุรังคธาตุนิทาน ผลการวิจัยพบว่า ภูกำพร้าวมีนัยสำคัญเกี่ยวข้องกับประวัติพระศรีอาริยมฤตไตรย ทั้งยังเป็นสถานที่ประดิษฐานพระธาตุของพระพุทธเจ้าทั้ง 5 ในภัทรกัป ความเป็นภูกำพร้าวในคำว่าภูกำพร้าวแสดงให้เห็นถึงลักษณะภูเขาที่ถูกโดดที่โผล่ขึ้นท่ามกลางที่ราบ และคำว่าภูในภูกำพร้ามีความหมายตรงกับคำว่าพนมในพระธาตุพนม นอกจากนี้ยังพบว่าชื่อภูกำพร้ายังถูกใช้เป็นชื่อวัดอื่นๆ ทั้งในล้านช้าง ล้านนาและลพบุรี โดยในล้านนาใช้คำว่าม่อนกำพร้าแทนคำว่าภูกำพร้าว อย่างไรก็ตาม ผลจากการขุดค้นทางโบราณคดีใน พ.ศ. 2518-2522 พบว่าภูกำพร้าวที่ตั้งพระธาตุพนมเกิดจากการกระทำของมนุษย์

คำสำคัญ: ภูกำพร้าว, พระธาตุพนม, คติพระพุทธศาสนา

Abstract

This article aims to analyze the Phu Kamphaeng which is the place where Phra That Phanom is enshrined in Uranghathat. The results showed that Phu Kamphaeng is significantly related to the history of Phra Sri Ariya Maitreya.

It is also the place where the Buddha's relics of the 5 Buddhas are enshrined in the Pattara Kappa. Orphanage in the word orphanage represents the nature of a mountain rising among the plains. And the word "Phu in Phu Kamphaeng" has the same meaning as Phanom in Phra That Phanom. It was also found that the name of Phu Kamphaeng was also used as the name of other temples. both in Lan Xang Lanna and Lopburi. In Lanna, the word Mon Kamphaeng is used instead of Phu Kamphaeng. However, the results of archaeological excavations in 1975-1979 found that Phu Kamphaeng where Phra That Phanom was located was caused by human action.

Keywords: Phu Kamphaeng, Phra That Phanom, Buddhism

บทนำ

สถานที่ประดิษฐานพระธาตุพนมในอุรังคธาตุนิทาน เรียก “ภูกำพร้าว” ชื่อนี้มีนัยสำคัญอย่างไร ภูเขาลักษณะเช่นไรจึงเรียกภูกำพร้าว ทำไมพระธาตุพนมจึงต้องสร้างบนภูกำพร้าว ภูกำพร้าวที่อื่นมีบ้างไหม และเป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์เช่นเดียวกับที่ประดิษฐานพระธาตุพนมหรือเปล่า และภูกำพร้าวมีจริงหรือไม่ จะได้อธิบายไว้ในบทความนี้

ความสำคัญของภูกำพร้าว

ภูกำพร้าวปรากฏเป็นชื่อเรียกสถานที่ประดิษฐานพระธาตุพนม มีประวัติตามตำนานว่าเป็นสถานที่ประทับของพระพุทธองค์ในครั้งที่เสด็จไปเมืองศรีโคตรบอง เพื่อโปรดพระยาติโคตรบอง ดังว่า “...ครั้งแล้ว พระพุทธองค์ก็เสด็จมาทางอากาศ ลงประทับที่ตอกล้วยปณครี คือว่าภูกำพร้าว ในราตรีนั้น วิสสุกรรมเทวบุตรลงมาอุปัฏฐากพระพุทธองค์อยู่จนตลอดรุ่ง กาลนั้นพระพุทธองค์ทรงผ้าแล้วเอาบาตรห้อยไว้ที่หังหมากทั้นไม้ป่าแบ่งต้นหนึ่งเบื้องทิศตะวันตก แล้วเสด็จลงไปสู่ริมแม่น้ำที่นั่น เพื่อชำระพระบาท บัณฑุกาพลศิลาอาสน์ของพระยาอินทร์ก็กระด้างแข็ง พระยาอินทร์เห็นเหตุดังนั้นก็เสด็จลงไปสู่ป่าหิมพานต์ นำเอาน้ำแต่สระอโนดาตพร้อมด้วยไม้สีฟันมาถวาย พระพุทธองค์ทรงชำระแล้วก็ทรงบาตร ผินพระพักตร์สู่ทิศตะวันออกแล้วก็เสด็จไปประทับอิงต้นรังต้นหนึ่งใต้ปากน้ำเซเล็กน้อย ทอดพระเนตรเมืองศรีโคตรบอง...” (กรมศิลปากร, 2537: 42)

จากข้อความข้างต้น ทำให้มองเห็นภาพของภูกำพร้าว้าว่าเป็นภูเขาดังอยู่ริมแม่น้ำเซ ใกล้กับที่พระพุทธเจ้าประทับมีต้นหมากท้นไม้ป่าแป่งต้นหนึ่ง ได้ปากแม่น้ำเซเล็กน้อยมีต้นรังต้นหนึ่ง ทั้งหมากท้นไม้ป่าแป่งและไม้รังเป็นไม้จึงเป็นไม้สำคัญเพราะเกี่ยวข้องกับประวัติพระพุทธเจ้า ในตำนานเรียกสถานที่ดังกล่าวว่า กงจิตแก้ว ต่อไปภายหลังชาดเจดีย์ก็จะมีขึ้นในที่นั้น (กรมศิลปากร, 2537, 49) คือ พระธาตุพนม และพระธาตุอิงฮัง (ต้นรัง)

บนภูกำพร้าว้านี้ พระพุทธเจ้าได้แสดงพุทธทำนายเกี่ยวกับการนำพระธาตุพระพุทธเจ้ามาประดิษฐาน ว่าภายหลังจากการถวายพระเพลิงสรีระพระพุทธองค์แล้ว พระมหากัสสปพร้อมด้วยพระอรหันต์ 500 องค์ จะนำพระอัฐิธาตุของพระพุทธองค์มาประดิษฐานไว้ที่ภูกำพร้าว้าแห่งนี้ ดังที่พระพุทธเจ้าทรงเทศนาแก่พระมหากัสสปเถระว่า “...อัฐิธาตุ กสสปศิริ อุปปตตรา ดังนี้แล้ว พระศาสดาจึงฝันพระพักตร์เฉพาะซึ่งภูกำพร้าว้า ตรัสว่า ดูรากัปส ตถาคตนิพพานแล้ว เธอจึงนำเอาอัฐิธาตุตถาคตไว้ที่ภูกำพร้าว้าที่นี่ อย่าได้ละทิ้งคำตถาคตสั่งไว้เสีย...” (กรมศิลปากร, 2537: 49)

ด้วยเหตุนี้ การเสด็จไปภูกำพร้าว้าของพระศาสดา จึงเกี่ยวข้องโดยตรงกับการไปโปรดพระยาติโคตรบอง และการประดิษฐานพระอัฐิธาตุบนภูกำพร้าว้า แต่เหตุใดเล่าพระพุทธเจ้าต้องกำหนดให้พระมหากัสสปนำพระอัฐิธาตุมาประดิษฐานไว้ที่ภูกำพร้าว้า ข้อนี้ในตำนานอธิบายว่า เพราะภูกำพร้าว้าเป็นสถานที่ประดิษฐานพระธาตุพระพุทธเจ้าทั้ง 3 พระองค์ในสมัยภัทรกัปมาก่อน คือ พระกกุสันธพุทธเจ้า พระโกนาคมนพุทธเจ้า และพระกัสสปพุทธเจ้า และในอนาคตก็จะเป็นสถานที่ประดิษฐานพระธาตุของพระศรีอาริยมตไตรยต่อไป

เหตุนี้เอง ภูกำพร้าว้าจึงเป็นพุทธสถานอันศักดิ์สิทธิ์ ประดิษฐานพระธาตุพระพุทธเจ้าทั้ง 5 ในสมัยภัทรกัป ตามความเชื่อพุทธศาสนิกชนล้านช้าง

ลักษณะภูกำพร้าว้า

ในตำนานเรียกภูกำพร้าว้า ด้วยคำบาลีว่า “กปฺปนศิริ” แปลไว้ว่า ดอยเขี้ยวใจเป็นกำพร้าว้า บางครั้งในตำนานก็เรียกรวมกันเป็น “ดอยเขี้ยวใจภูกำพร้าว้า” (กรมศิลปากร, 2537: 66)

คำว่า “ดอย” มีความหมายว่าภูเขา (ราชบัณฑิตยสถาน, 2556: 426) เป็นคำไทดั้งเดิม คนไทใหญ่ออกเสียงเป็น ลอย คนไทอาหมออกเสียง ดอย หรือ ดอยัญ ไทจ้วงออกเสียง ดอย

คำว่า “ภู” เป็นคำที่ใช้เรียกภูเขาคำหนึ่ง ใช้มากในอีสานและภาคเหนือในจังหวัดที่มีเขตแดนติดกับประเทศลาว เช่น เชียงราย น่าน พะเยา โดยคำนี้สามารถปรากฏเป็นคำเดี่ยวได้ เช่น ภูกำพร้าว ภูพิงค์ ภูพาน ภูชี้ฟ้า ภูเพียง ภูกามยาว เป็นต้น ในภาษาลาวใช้คำว่า “พู” แทน

อย่างไรก็ตามในภาษาไทย จะไม่พบการใช้คำว่า “ภู” เป็นคำเดี่ยว แต่จะใช้คู่กับคำว่าเขา เป็น “ภูเขา” ซึ่งต่างจากการใช้คำว่า “เขา” ในภาษาไทย ที่พบใช้เป็นคำเดี่ยวได้ เช่น เขาสามร้อยยอด เขาพระสุเมรุ เขาชนไก่ เป็นต้น ด้วยสาเหตุข้างต้นนี้ จึงสันนิษฐานว่า “ภู” อาจไม่ใช่คำไทดั้งเดิม แต่น่าจะเป็นคำภาษาตระกูลมอญเขมร สาขากะตูกิก ที่มีความสัมพันธ์กับภาษาลาวและไทยถิ่นอีสานในอดีต คือคำว่า bru: ที่หมายถึง “ภูเขา หรือเนินเขา” (ดาวเรือง วิหารรัฐ, 2563: 160-165)

คำว่า “กำพร้าว” (ราชบัณฑิตยสถาน, 2556, 124) คือ ไร่บิตาหรือมารดาเลี้ยงดูตั้งแต่เด็ก ในสมัยโบราณใช้หมายถึงร้างลูกร้างเมียด้วย กำพร้าวลูกคือไม่มีลูก กำพร้าวเมียคือไม่มีเมีย

คำว่า “เข็ญใจ” (ราชบัณฑิตยสถาน, 2556, 205) คือ ยากจนข้นแค้น

อาศัยการแตกความหมายในแต่ละคำ จึงสามารถอธิบายลักษณะอันโดดเด่นของภูกำพร้าวตามความเชื่อของคนล้านช้างได้ว่า ภูกำพร้าวเป็นภูเขาหรือเนินสูงหรือเนินขนาดใหญ่ที่ตั้งอยู่โดดเดี่ยวแยกออกจากบริเวณโดยรอบซึ่งเป็นที่ราบ โดดเด่นกว่าบริเวณโดยรอบ

ความโดดเด่นคือความเป็นกำพร้าว จึงเรียกภูเขาหรือเนินเขาที่โดดเดี่ยวว่าภูกำพร้าว

ผู้แต่งตำนานได้อธิบายถึงที่มาของชื่อภูกำพร้าวผูกเข้ากับประวัติพระยาติโคตรบูร ซึ่งเป็นตัวละครหลักในอุรังคธาตุนิทานว่า ในพระชาติหนึ่ง พระองค์ได้นำลูกนก ไช้เต่า และไข่ตะกวดมากินและขายเลี้ยงชีวิต ครั้นเกิดมาภายหลัง บาบที่เคยกระทำไว้ส่งผลให้เป็นคนยากจนเข็ญใจ กำพร้าวบิตา มารดา บุตร ภรรยา รวมถึงเสนาอำมาตย์ที่พึงใจ จึงเรียกภูเขาที่อยู่ในเขตเมืองศรีโคตรบองว่าภูกำพร้าวตามความเป็นกำพร้าวของพระยาติโคตรบูร

พระยาติโคตรบูรนี้ ปกครองเมืองศรีโคตรบอง สิ้นพระชนม์ก่อนพระพุทธเจ้านิพพานเพียงไม่นาน ภายหลังจุติไปอุบัติเป็นพระยาสุริยวงศา ปกครองเมืองสาเกต และเมื่อจุติอีกครั้งจึงไปอุบัติเป็นพระยาสมิตตวงศาราช ปกครองเมืองมรุกขนคร ในพระชาตินี้พระองค์ได้เป็นประธานฐานาภิเษกอุรังคธาตุ โดยพระชาติสุดท้ายของพระองค์ คือ พระศรีอาริยมะตไตรย

ด้วยเหตุนี้ ชื่อภูมิกำพำจึงบ่งบอกลักษณะของภูเขาหรือเนินเขาที่ตั้งอยู่เพียงลำพัง ในขณะที่รอบภูเขาหรือเนินเขานั้นเป็นที่ราบ และประวัติของภูมิกำพำก็เกี่ยวข้องกับพระศรีอาริยมุตไตรโดยตรง

สืบต่อความเชื่อจากพราหมณ์-ฮินดู

ความเชื่อเรื่องภูมิกำพำในภาคอีสานว่าเป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์นี้ ยังคงปรากฏสืบมาถึงปัจจุบัน จากการที่พบวัดจำนวนหนึ่งที่มีชื่อเกี่ยวข้องกับภูมิกำพำ เช่น วัดภูมิกำพำ อำเภอดงหลวง จังหวัดมุกดาหาร ตั้งเมื่อ พ.ศ. 2476 (กรมศาสนา, 2539: 359) วัดภูมิกำพำเทพนิมิตร์ อำเภोजेरินศิลป์ จังหวัดสกลนคร ตั้งเมื่อ พ.ศ. 2469 (กรมศาสนา, 2535: 405) เป็นต้น วัดทั้งสองตั้งอยู่บนภูเขาสูง

เช่นเดียวกับในลำนานาที่มีความเชื่อในความศักดิ์สิทธิ์ของภูเขาลูกโดดที่แยกออกจากพื้นที่ราบโดยรอบ โดยเรียกภูเขาลักษณะนี้ว่าม่อนกำพำ เช่น ม่อนกำพำ ตำบลห้วยแก้ว อำเภอภูพาน จังหวัดพะเยา หรือพระธาตุม่อนกำพำว้าวทอง ตำบลธารทอง อำเภอพาน จังหวัดเชียงราย เป็นต้น

ชาวล้านนามีความเชื่อเกี่ยวกับม่อนกำพำว่า เป็นสถานที่ที่มีพลังตามธรรมชาติ เนื่องจากเป็นภูเขาที่เกิดขึ้นในลักษณะพิเศษ ผิดธรรมชาติที่โดยรอบเป็นพื้นที่ราบ ยกตัวอย่างเช่น ม่อนจอมธรรมในบริเวณวัดถ้ำจอมธรรม ตำบลทาขุมเงิน อำเภอแม่ทา จังหวัดลำพูน วัดนี้มีอายุสืบกลับไปได้ถึงสมัยพระเมืองแก้วตามศิลาจารึกที่พบในวัด ซึ่งได้กล่าวถึงพระราชมาตุลาเจ้าได้ทูลขอพระเมืองแก้วกับพระราชชนนี ทั้งสองพระองค์ได้ร่วมอนุโมทนาถวายทานทรัพย์พร้อมกลบนาข้าพระจำนวน 12 ครัวไว้เป็นสมบัติของวัด และได้ร่วมหล่อพระพุทธรูปจอมธรรม ต่อมาภายหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 เจ้าหลวงนรนนท์ชัยขลิต เจ้าผู้ครองนครลำปาง ได้นำศิลาจารึกไปเก็บไว้ที่ศาลหลักเมืองจังหวัดลำปางหลังเดิม (เทศบาลตำบลทาขุมเงิน, 2564: ออนไลน์)

ภายในบริเวณวัดถ้ำจอมธรรมด้านทิศใต้ มีภูเขาหินหนึ่งที่มีลักษณะเป็นม่อนกำพำ คือ เป็นภูเขาลูกโดด เรียกม่อนจอมธรรม บริเวณหน้าผาด้านบนสุดของม่อนจอมธรรม ในอดีตเต็มไปด้วยพระแสง 12 แบบหรือฤษั และอาจเป็นสถานที่ประดิษฐานพระพุทธรูปจอมธรรมมาก่อนก็ได้ ซึ่งปัจจุบันถูกอัญเชิญไปประดิษฐานอยู่ที่วัดทาขุมเงินในบริเวณใกล้เคียง

ด้วยความศักดิ์สิทธิ์ของม่อนจอมธรรมนี้ เมื่อถึงเดือนมิถุนายน แรม 15 ค่ำ ของทุกปี ชาวบ้านในอำเภอแม่ทาจะมีประเพณีเดินขึ้นม่อนจอมธรรม นำขมิ้นน้ำส้มป่อยไปรดน้ำพระจอมธรรมและพระแสงที่หน้าผาบนม่อนจอมธรรมนั้น เชื่อกันว่า หากปีไหนละลายไม่กระทำตามประเพณีข้างต้น ผืนจะแล้ง ไม่มีน้ำทำนา (สัมภาษณ์ ดร. พรศิลป์ รัตนชูเดช, 9 เมษายน 2564)

นอกจากในล้านช้างและล้านนาแล้ว ยังพบชื่อภูเขากำพำในจังหวัดลพบุรีด้วย คือ วัดเขากำพำ ตำบลห้วยหิน อำเภอชัยบาดาล จังหวัดลพบุรี

ความเชื่อเรื่องภูเขาศักดิ์สิทธิ์ในลักษณะเขาลูกโดดที่เรียกว่าเป็นกำพำนี้ อาจเป็นความเชื่อที่สืบทอดมาแต่โบราณของศาสนาพราหมณ์-ฮินดู ที่ระบุว่าเป็นศิวลึงค์ตามธรรมชาติ เรียกว่าสวयัมภูลึงค์ ตัวอย่างที่เห็นได้ชัดของเขাপระเภทนี้ คือ เขาพระสุเมรุ เมื่อพุทธศาสนาเจริญรุ่งเรือง จึงมีการปรับเปลี่ยนความเชื่อดังกล่าวมาเป็นของพุทธศาสนา ดังจะเห็นว่าภูเขากำพำในทุกพื้นที่ล้วนเป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ทางศาสนาทั้งสิ้น

คำว่าพนม คือ ภูเขากำพำ

มีข้อสังเกตถึงคำว่า พนม ในพระธาตุพนม ว่าอาจมาจากภูเขากำพำก็ได้

เมื่อสำรวจตำนานพระธาตุพนมฉบับต่างๆ พบว่ามีการชื่อเรียกพระธาตุพนมดังนี้

ตำนานพระธาตุพนม ฉบับความโดยสังเขป เรียก “จอมหัวอกธาตุพนม” ดังว่า “...จุลศักราชได้ 12 ปีกดยี่ เดือน 4 ขึ้น 9 ค่ำ วันอังคาร เจ้าหมื่นสุทธินพพานเป็นผู้เขียนจารึกศักราช เจ้าหม่อมคำเป็นผู้เขียนจอมหัวอกธาตุพนมไว้...” (กรมศิลปากร, 2510: 18)

คำว่า จอมหัวอกธาตุพนมนี้ หมายถึง พระธาตุพนมที่บรรจุพระธาตุหัวอก (พระอัฐิธาตุ) พระพุทธเจ้า

สังกตมหาธาตุพระนมโคตมเจ้า ฉบับวัดโพธิ์ตาก บ้านปากงะยี่ใต้ เมืองปากแบ่ง เขตอุดมไซ สปป.ลาว เขียนใน พ.ศ. 2419 เรียกพระธาตุพนมว่า “ธาตุพนม” “ธาตุพระนม” “ธาตุหัวอกพระนมเจ้า” ดังว่า “...ผู้ค้นมหาสังกตธาตุพนมแลนา นะโมตัสสัสตุ อันว่าบุคละผู้ใดได้ให้ผมแลเข้าของแลเข้าน้ำโภชนะอาหารเสื้อผ้าและผมได้ให้เป็นทานดังนั้นก็ดีได้บูชาสาริราชธาตุพระนมเจ้าแลธาตุชะกุงเจ้าก็ดีพระธาตุเจ้าทั้งหลายผู้นี้ได้บูชาพระบาท 4 รอยก็ดี ก็จัดได้อานิสงสะนมหากับ...” หรือ “...ยังมีวิสุกัมมเทวบุตรก็จึงจกกลงมาหาที่ภูก้ำพำที่ทาตธาตุหัวอกพระนมเจ้า แล้วเขาทั้งหลายก็จึงรู้ว่าพระธัมมเจ้าอยู่ดอยสวนคิลีทันแล...”

เช่นเดียวกับในพื้นที่ธาตุพนม ฉบับวัดใหม่สุวรรณนพุมาราม บ้านป่าขาม เมืองหลวง

พระบาง แขวงเมืองหลวงพระบาง สปป.ลาว เขียนเมื่อ พ.ศ. 2453 ที่ใช้คำว่าพินทาดพระนม แทนคำว่าพินธาดุพนม และเรียกตำนานพระธาดุพนมว่า พินธอ์ลังกะนิทานทาดตุพระนมบุรมมะเจดีเจ้า ตำนานนี้ทานทาดตุพระนมบุรมมะหั่วอกแห่งพระพุทธีเจ้า และพินธอ์ลังกะธาดตุพระนมบุรมมะเจดีหั่วอกสัพพะญเจ้า เป็นต้น มีลักษณะเป็นเช่นเดียวกับในพื้นพระบาทใช้ชาติ หรือพื้นครุทสาช ฉบับพระครูสิริปัญญาวุฒิ (ขุนละคร ชันตะ) วัดศรีสุมังค์ บ้านนาถ่อนท่า ตำบลนาถ่อน อำเภอดุพนม จังหวัดนครพนม ที่เรียกพระธาดุพนมว่า พระมะหาธาดตุเจ้าพระนมพระมะมาทาดตุพระนมเจ้า พระมะหาธาดตุเจ้าเจดียะพระนมหั่วอกพระพุทธีเจ้า ทาดตุพระนม เป็นต้น ส่วนในจารึกลานทองแดงซึ่งบรรจุไว้ในองค์พระธาดุพนม ที่พบเมื่อครั้งพระธาดุพนม ถล่มในเดือนสิงหาคม พ.ศ. 2518 เรียกพระธาดุพนมด้วยคำว่า “ธาดุปะนม” ดังว่า “...รกเดิม สทาปิฎกเจาฬาสงแปงพร ธาดุปรนมจา สก้า ๗๕ ๕๕ ตวัเบนเคาเทารอดสงศา ๗๕ ๖๔ ตวัติ แลวบับรูแล...” (วัชรินทร์ พุ่มพงษ์แพทย์. 2519: 135-145)

ทั้งคำว่า “ธาดุผานม” “ธาดุพระนม” หรือ “ธาดุประ (ปะ) นม” ต่างล้วนเป็นคำพื้นถิ่นอีสานที่ใช้เรียกธาดุพนมทั้งสิ้น ส่วนคำว่า ตำนานนี้ทานทาดตุพระนมบุรมมะหั่วอกแห่งพระพุทธีเจ้า หมายถึง ตำนานนิทานธาดุพนมที่บรรจุธาดุหั่วอก (พระอัฐิธาตุ) พระพุทธีเจ้า โดยคำว่าพนม หรือผานม หรือพระนม หรือประนมนี้ น่าจะเป็นคำที่สื่อถึงภูเขา คือภูกำพร้าว อาจมาจากภาษาเขมร คือคำว่า “บนาม” ซึ่งแปลว่าภูเขาก็ได้ (พิชัย วาสนาสง. 2518:151)

ไม่น่าจะหมายถึงกิริยาการพนมมือ

คำว่าหรือผานม หรือพระนม หรือประนมนี้ไม่น่าจะหมายถึง ธาดุหั่วอกพระพุทธีเจ้า หรืออัฐิธาตุโดยตรง เพราะในคำพื้นถิ่นอีสานเมื่อกล่าวถึงพระธาดุพนม จะมีส่วนหนึ่งที่กล่าวไว้รวมกันระหว่างธาดุหั่วอกพระพุทธีเจ้ากับพระธาดุพนม อาจทำให้เข้าใจได้ว่า พระนมหรือพนมคือธาดุหั่วอกพระพุทธีเจ้าได้ ดังว่า พระมะหาธาดตุเจ้าเจดียะพระนมหั่วอกพระพุทธีเจ้า คำนี้น่าจะหมายถึงพระธาดุพระนม (พนม) ที่บรรจุหั่วอกพระพุทธีเจ้า หรือคำว่า ทาดตุหั่วอกพระนมเจ้า ที่น่าจะหมายถึงพระธาดุหั่วอก (พระอัฐิธาตุ) พระนมเจ้า (พระธาดุพนมเจ้า) เป็นต้น

ด้วยเหตุนี้ คำว่า พนม หรือพระนม หรือผานม หรือประนมนี้ น่าจะเป็นคำที่สื่อความหมายถึงภูกำพร้าว อันเป็นสถานที่ประดิษฐานพระธาดุพนมที่ภายในบรรจุพระอัฐิธาตุหรือพระธาดุหั่วอกพระพุทธีเจ้า มากกว่าที่จะสื่อถึงพระอัฐิธาตุโดยตรง

ตัวอย่างภูเขาที่มีลักษณะเป็นภูกำพร้าวและถูกเรียกโดยใช้คำว่าพนมอีกลูกหนึ่ง

คือ ภูเขาขุนพนมหรือเขาขุนพนม อำเภอพรหมคีรี จังหวัดนครศรีธรรมราช ที่มีลักษณะเป็นภูเขาหินปูนลูกโดดเดี่ยวๆ วางตัวอยู่ในแถบเหนือใต้ มีความยาวประมาณ 750 เมตร กว้างตามแนวทางทิศตะวันออกตะวันตกประมาณ 500 เมตร ด้านบนมีต้นไม้ปกคลุมอยู่อย่างหนาแน่น และมีถ้ำหินปูนที่มีโพรงหินงอกหิน ทางทิศตะวันตกของภูเขาเป็นที่ตั้งของวัดเขาขุนพนม (วรวิหาร ศศเมฆ, 2558: 43)

ตามความเชื่อของคนในท้องถิ่นเชื่อว่าเขาขุนพนมเป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์มาแต่โบราณ ทั้งยังเคยเป็นที่ประทับของสมเด็จพระเจ้าตากสินภายหลังจากรัชกาลของพระองค์ โดยพระองค์ทรงผนวชและประทับอยู่บนภูเขาขุนพนมนี้ (ศานติ โปตินันท์ และคณะ, 2561: 152-187)

เขาขุนพนม หรือขุนเขาพนม จึงเป็นตัวอย่างการเรียกชื่อภูเขาด้วยคำว่าพนม เช่นเดียวกับที่เรียกพระธาตุที่ตั้งบนภูเขาว่าพระธาตุพนม

บนภูภำพำร่ำบรรจุพระธาตุหัวอกพระพุทเจ้า

พระธาตุพระพุทเจ้าที่บรรจุในพระธาตุพนม ซึ่งประดิษฐานอยู่บนภูภำพำร่ำ คือพระธาตุหัวอก ดังปรากฏในลำพันเวียงจันทน์ ฉบับวัดอารันยาราม บ้านนาโน เมืองหินบูน แขวงคำม่วน สปป.ลาว ว่า “...ถึง 7 ปีตั้งนั้น ยังจักมีลูกสิกกุดน 1 ชื่อว่ากัสสะประ ก็จักเอาทาดหัวอก กุดะละคะตะมาที่นี้ ก็จักมีพายหน้าพู้รบอย่าชะแล...”

ทาดหัวอกกุดะละคะตะนี้ คำบาลีว่า อรุจธาตุ

อรุจธาตุ เป็นคำสมาส เกิดจากคำว่า อูระ คือ ออก กับคำว่าองค์หรือองค์ หมายถึง ส่วน ภาค ตัว อวัยวะ ลักษณะ กับคำว่าธาตุ

อรุจธาตุจึงหมายถึงพระธาตุส่วนที่เป็นหน้าอกพระพุทเจ้า ไม่ใช่ส่วนที่เป็นนม เป็นเนื้อ หรือพระนม หรือหัวใจ

พระธาตุหน้าอกพระพุทเจ้านี้ นอกจากจะมีตำนานว่าประดิษฐานอยู่ที่พระธาตุพนมแล้ว ยังพบว่ามีการประดิษฐานอยู่ที่พระธาตุหริภุชชัยด้วยอีกองค์หนึ่ง ดังว่า เมื่อพระศาสดาเสด็จเลียบแม่น้ำระมิง กระทำพุทธานุญาตขึ้นของเมืองหริภุชชัยว่า “...เมื่อตลาคตนิพพานไปแล้ว ธาตุกะหม่อม ธาตุคูกอก ธาตุคูกนี้มือ ธาตุย้อยตลาคตเต็มบาตรหนึ่ง ก็จักมาตั้งอยู่ในสถานะที่นี้ เมื่อใดพรานป่าผู้อันหื้อหมากสมอเปนทานแก่ตลาคต และเกิดมาเป

นพระยาอาทิตยราช เสวยเมืองหริภุญชัยที่นี้ตั้งอัน ธาตุพระตลาคตจึงจักผากออกมาตั้งอยู่
ในถานที่นี้...” (กรมศิลปากร, 2485: 13)

ตามตำนานพระธาตุหริภุญชัยว่า พ.ศ. 1420 พระยาอาทิตยราชได้นำมูทราภิ
เสกเป็นพระยาकिनเมืองหริภุญชัย และ พ.ศ. 1440 พระองค์จึงได้ยื่นคำพุทธพยากรณ์ จึงให้
ประกอบพิธีบูชาพระธาตุ พระธาตุจึงเสด็จพ้นจากดินกระทำปาฏิหาริย์ พระองค์จึงให้ก่อ
ปราสาทหลังหนึ่งครอบสถานที่บรรจุพระธาตุนั้น ดังว่า “...พระยาก็หื้อช่างทั้งหลายก่ออย่างผา
สาทหลังหนึ่งมีเสา 4 อัน มีโขงทั้ง 4 ด้าน สูง 12 สอก เป็นวาวาได้ 3 วา แล้วด้วยดินละอิด (อิฐ)
เงินคำและก้อนหินพันห้าน้ำหนัก วจินาด้วยแก้ว 7 จำพวกกวมไขสธาตุ (โกศธาตุ) อันนั้น แล้ว
กะทำสักการบูชาหื้อทานมากนั กหื้อทานเข้าไว้บัตักกวาดเผี้ยว หื้อไม้สีฟันและน้ำส่วยหน้า
แก่ธาตุเจ้า 4 คร้วแล...” (กรมศิลปากร, 2485: 39)

พระอรุณธาตุที่พระธาตุหริภุญชัยเสด็จมาเองโดยอากาศ ใน พ.ศ. 1420 ตามพุทธ
พยากรณ์ ไม่มีพระสงฆ์รูปใดอัญเชิญมา

ไม่มีภูมำพำร้ำจากการขุดค้นทางโบราณคดี

ภายหลังจากที่พระธาตุพนมพังทลายลงใน พ.ศ. 2518 กรมศิลปากรได้เข้าสำรวจ
และขุดค้นทางโบราณคดีตั้งแต่ พ.ศ. 2518-2522

ผลจากการสำรวจเบื้องต้นก่อนการขุดค้นทางโบราณคดีพบว่า ภูมำพำร้ำอันเป็น
ที่ตั้งพระธาตุพนมนั้น มีลักษณะเป็นเนินดินสูงจากบริเวณโดยรอบประมาณ 2 เมตร ทางทิศ
ตะวันตกจะสูงกว่าทางทิศตะวันออก องค์พระธาตุตั้งอยู่ค่อนมาทางทิศตะวันตกซึ่งเป็นระดับ
สูงที่สุดของภูมำพำร้ำ

ห่างออกไปทางทิศตะวันออกประมาณ 600 เมตร เป็นแม่น้ำโขง ในอดีตเมื่อถึงฤดู
ฝน น้ำในแม่น้ำโขงจะขึ้นท่วมถึงองค์พระธาตุพนม

รอบภูมำพำร้ำมีคูน้ำ 3 ด้าน ยกเว้นบริเวณหน้าวัดพระธาตุพนมจะมีบึงธาตุ มี
ลักษณะเป็นบึงน้ำกว้างประมาณ 3 เมตร ยาวขนานไปกับแม่น้ำโขง ชาวบ้านเชื่อกันว่าบึงนี้ถูก
ขุดขึ้นในอดีตเพื่อนำเอาดินที่ได้มาปั้นเป็นอิฐก่อเจดีย์ แต่มีความเป็นไปได้ว่าบึงธาตุอาจเป็น
ส่วนหนึ่งของแม่น้ำโขงสายเดิมก็ได้ (กรมศิลปากร, 2522:78)

ด้วยเหตุนี้ รอบภูมำพำร้ำจึงเป็นคูน้ำ 3 ด้าน ได้แก่ ด้านทิศเหนือ ใต้ ตะวันตก ส่วน
ทางตะวันออกเป็นแม่น้ำโขงสายเดิม (บึงธาตุ) ที่เดิมอาจเชื่อมกับคูน้ำด้านทิศเหนือและใต้

ผลจากการขุดค้นทางโบราณคดีในครั้งนั้น พบว่าในอดีตรัชมณฑลที่ตั้งพระธาตุพนมเป็นพื้นที่ราบเสมอกัน (กรมศิลปากร, 2522: 116) ตามหลักฐานจากเศษถ่านและดินเผาที่ได้ผิวดินชั้นที่ 1 ของหลุมที่ 4 ทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือของพระธาตุพนม และหลุมที่ 5 ทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือของพระธาตุพนม อันแสดงให้เห็นร่องรอยการอยู่อาศัยของผู้คนมาก่อนที่จะมีการสร้างพระธาตุพนม ถัดขึ้นมาเป็นชั้นทรายหนาประมาณ 5-10 เซนติเมตร ก่อนเป็นชั้นดินเหนียวอัดแน่นซึ่งเชื่อว่าเป็นดินเหนียวที่เกิดจากการขุดคุ้ยน้ำโดยรอบพระธาตุทั้ง 3 ด้าน ด้วยเหตุนี้บริเวณที่จะสร้างพระธาตุจึงสูงกว่าบริเวณโดยรอบประมาณ 2 เมตร ถัดขึ้นมาเป็นชั้นดินสีน้ำตาลปนอิฐหักซึ่งอาจเกิดจากการชำรุดของพระธาตุในระยะเวลาต่อมา จากนั้นจึงมีการถมปรับระดับพื้นบริเวณพระธาตุให้เสมอกันตามหลักฐานชั้นดินที่เป็นดินร่วนค่อนข้างเหนียว สีน้ำตาลเข้ม มีอิฐหักและกระเบื้องถูกกดลงหลุม ชั้นดินบนสุดเป็นชั้นดินที่เป็นรากของวัชพืช ด้านล่างของชั้นดินชั้นนี้มีแนวอิฐหัก (กรมศิลปากร, 2522: 116-118)

ด้วยเหตุนี้ จากการขุดค้นทางโบราณคดี จึงทำให้รู้ว่า ภูิกำพร้าอันเป็นที่ประดิษฐานพระธาตุพนมนั้น เกิดขึ้นจากการกระทำของมนุษย์ ที่มีการขุดคุ้ย 3 ด้านขึ้นมาถมเป็นเนินสูง ยกเว้นการขุดด้านทิศตะวันออกที่เป็นแม่น้ำโขงสายเดิม ส่งผลให้พื้นที่ในการถมดินมีความสูงทางด้านทิศตะวันตกแล้วลาดต่ำไปทางทิศตะวันออกที่ไม่ได้ขุดคุ้ยน้ำ เมื่อสร้างเนินสูงแล้ว จึงสร้างศาสนสถานที่ยอดเนินของภูิกำพร้าที่ค่อนข้างลาดไปทางทิศตะวันตก เดิมเป็นที่ราบ ไม่มีเนินกำพร้าหรือภูิกำพร้ามาแต่เก่าก่อน

เป็นไปได้ว่า การปรากฏขึ้นของภูมิสถานที่ตั้งพระธาตุพนมบนเนินดินสูงจากพื้นที่โดยรอบ 2 เมตร ตามที่ตำนานเรียกว่าภูิกำพร้า นั้น ต้องเกิดขึ้นก่อนที่จะมีการแต่งตำนาน กล่าวคือ ในสมัยที่มีการแต่งตำนาน องค์พระธาตุพนมต้องปรากฏอยู่ก่อนบนเนินดินที่สูงนั้นแล้ว ผู้แต่งได้อาศัยความเชื่อในท้องถิ่นเรื่องภูิกำพร้าซึ่งเชื่อกันว่าเป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์อธิบายเนินสูงที่ประดิษฐานพระธาตุพนม

สรุป

สถานที่ประดิษฐานพระธาตุพนมในอุรังคธาตุนิทาน เรียก “ภูิกำพร้า” ชื่อนี้มีความสำคัญเกี่ยวข้องกับประวัติพระศรีอารียเมตไตรย เป็นสถานที่ประดิษฐานพระธาตุของพระพุทธเจ้าทั้ง 5 ในภัทรกัป ความเป็นภูิกำพร้าในภูิกำพร้า คือ ลักษณะภูิกำพร้าของภูเขาที่เป็นภูเขาถูกโดดท่ามกลางที่ราบ โดยคำว่าภูในภูิกำพร้า ตรงกับคำว่าพนมในพระธาตุพนม

นอกจากภูมิกำพราที่พระธาตุพนมแล้ว ยังพบชื่อภูมิกำพราที่ใช้เป็นชื่อสถานที่ตามธรรมชาติและชื่อวัด ทั้งในล้านช้าง ล้านนาและลพบุรี โดยในล้านนาใช้คำว่าม่อนกำพราแทนคำว่าภูมิกำพรา และภูเขาที่ใช้คำว่าพนมได้แก่เขาขุนพนม ที่จังหวัดนครศรีธรรมราช

อย่างไรก็ตาม ผลจากการขุดค้นทางโบราณคดีใน พ.ศ. 2518-2522 พบว่าพระธาตุพนมที่ประดิษฐานอยู่บนเนินดินสูง 2 เมตร เดิมเป็นที่ราบ เนินดินนั้นเกิดขึ้นจากกิจกรรมมนุษย์ด้วยการขุดดินเป็นคูน้ำล้อมทั้ง 3 ด้าน และนำดินที่ขุดขึ้นมาถมดินเป็นเนิน ไม่ได้เป็นภูมิกำพราที่เกิดขึ้นตามธรรมชาติ แต่จากความจริงประจักษ์ที่ผู้แต่งอรรถาธิบายได้พบเห็นว่างค์พระธาตุพนมตั้งอยู่บนเนินสูง 2 เมตร จึงเรียกเนินสูงนั้นว่าภูมิกำพรา ด้วยเหตุนี้ภูมิกำพราจึงเป็นภูมิก่อตั้งที่ตามคติพุทธศาสนาที่สืบต่อมาแต่โบราณจากวัฒนธรรมพราหมณ์-ฮินดู

บรรณานุกรม

- กรมศิลปากร. (2485). **ประชุมตำนานพระธาตุ ภาคที่ 1**. พิมพ์เนื่องในงานศพนางแซ พุศักดิ์. พระนคร: พานิชสุภาพ.
- กรมศิลปากร. (2510). **ประชุมตำนานพระธาตุ ภาคที่ 2**. พิมพ์เนื่องในงานพระราชทานเพลิงศพ พันตำรวจโทสลบ เกียรติสุต. พระนคร: พระจันทร์.
- กรมศิลปากร. (2537). **อรรถาธิบายตำนานพระธาตุพนม**. พิมพ์เนื่องในการสัมมนาทางวิชาการเรื่องวรรณกรรมสองฝั่งโขง. กรุงเทพมหานคร: เรือนแก้ว.
- กรมศิลปากร. (2522). **จดหมายเหตุการณบุรณปฏิสังขรณ์องค์พระธาตุพนม ณ วัดพระธาตุพนมวรมหาวิหาร อำเภอธาตุพนม จังหวัดนครพนม พ.ศ. 2518-2522**. กรุงเทพมหานคร: กรมศิลปากร.
- กรมศาสนา. (2535). **ประวัติวัดทั่วราชอาณาจักร เล่ม 11**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์การศาสนา.
- กรมศิลปากร. (2539). **ประวัติวัดทั่วราชอาณาจักร เล่ม 15**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์การศาสนา.
- ดาวเรือง วิหารรัฐ. (2563). คำไทย-คำเทศ. **วารสารภาษาและวรรณคดีไทย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย**. 37(2), 160-165.
- เทศบาลตำบลท่าขุมเงิน. วัดถ้ำจอมธรรม. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา: <http://thakhumnguen.go.th>. [10/4/2564]
- พิชัย วาสนาส่ง. (2518). “ธาตุพนม: คัดจากบางตอนของข้อเขียนโดยเรจินันต์ เลอเมย์” **วารสารเมืองโบราณฉบับพิเศษ พระธาตุพนม**. กรุงเทพมหานคร: เมืองโบราณ.

- เพลิงสุริยเทพ รามางกูร ณ โคตะปุระ (ปริวรรต). สังกาตมหาธาตุพระนมโคตมเจ้า ฉบับวัด
โพลีตาก บ้านปากเงยใต้ เมืองปากแบ่ง เขตอุดมไซ สปป.ลาว (ยังไม่ได้พิมพ์
เผยแพร่)
- เพลิงสุริยเทพ รามางกูร ณ โคตะปุระ (ปริวรรต). พื้นธาตุพนม ฉบับวัดใหม่สุวรรณภูม
ราม บ้านป่าขาม เมืองหลวงพระบาง แขวงเมืองหลวงพระบาง สปป.ลาว. (ยัง
ไม่ได้พิมพ์เผยแพร่)
- เพลิงสุริยเทพ รามางกูร ณ โคตะปุระ (ปริวรรต). พื้นพระบาทใช้ชาติหรือพื้นครุฑอาช ฉบับ
พระครูสิริปัญญาวุฒิ (ขุนละคร ชันตะ) วัดศรีมั่งคั่ง บ้านนาถ่อนท่า ตำบลนา
ถ่อน อำเภอธาตุพนม จังหวัดนครพนม. (ยังไม่ได้พิมพ์เผยแพร่)
- ราชบัณฑิตยสถาน. (2556). พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2554.
กรุงเทพมหานคร: ศิริวัฒนาอินเตอร์พริ้นท์ จำกัด.
- วัชรินทร์ พุ่มพงษ์แพทย์. (2519). “ข้อมูลใหม่ที่ได้จากจารึกในพระธาตุพนม”. วารสาร
ศิลปากร. 20(1-2), 135-145.
- วชิรพงศ์ ยศเมฆ. (2558). “ประวัติศาสตร์บอกเล่า ที่เกี่ยวเนื่องกับสมเด็จพระเจ้าตากสิน
มหาราช และเมืองนครศรีธรรมราช”. ที่ระลึกพิธีประดิษฐานและสมโภช
พระบรมรูปสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช. นครศรีธรรมราช: กองทัพภาคที่ 4.
- ศานติ โปตินันท์ และคณะ. (2561). พระเจ้าตากสินมหาราชไม่ได้สิ้นพระชนม์ที่กรุงธนและ
ที่เมืองคอน. นครศรีธรรมราช: อักษรการพิมพ์.
- สัมพันธ์ พรศิริป์ รัตนชูเดช. อาจารย์มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขต
เชียงใหม่. 9 เมษายน 2564.